

ПИТАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА ІМАГОЛОГІЧНІ КОНТЕКСТИ У ПОЛЬСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРАХ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ

(*рец. на: Jakubowska-Krawczyk K. Kształtowanie się tożsamości narodowej a obraz Polaka i Ukraińca w polskiej i ukraińskiej literaturze I połowy XIX wieku. — Warszawa — Ivano-Frankivs'k, 2015. — 271 s.*)

На початку необхідно відзначити, що рецензована монографія — це ІХ том у серії під назвою «W kręgu języka, literatury i kultury / У колі мови, літератури і культури», створеної кафедрою україністики Варшавського університету і Прикарпатським національним університетом імені Василя Стефаника та редакційною Катажиною Якубовською-Кравчик спільно з Лідією Стефановською. Переглядаючи назви попередніх томів, хочеться вказати на важливість ідеї, яку втілюють у вказаній серії її ініціатори, а саме — показ різноманітних аспектів сучасного українського культурного і літературного розвитку. Рецензована монографія розширює часовий проміжок, а разом із тим і тематичний рівень, бо торкається процесів становлення національної ідентичності у першій половині ХІХ століття та залучає до аналізу також польську літературу.

Монографія Катажини Якубовської-Кравчик «Формування національної ідентичності та образ поляка й українця в польській і українській літературах першої половини ХІХ століття» порушує актуальну проблему належності людини до народу, етносу, культури — «уявної спільноти» (за Б. Андерсоном), що гарантує особистості відчуття безпеки щодо зовнішнього світу та комфорту щодо самого себе, свого внутрішнього «я». Світ постійно випробовує наше почуття ідентичності, зіставляючи його з іншими зовнішніми / чужими ідентифікаційними моделями, а наслідки такого зіставлення засвідчуються у різноманітних текстах, зокрема, літературних. У зв'язку із цим питання ідентичності та її проявів / елементів у літературі привертає пильну увагу дослідників. Авторка монографії вивчила матеріал, створений у найцікавіший з описуваного погляду період, — першу половину ХІХ століття, коли визначались критерії етнічної / національної належності та відбувалося становлення модерних націй.

Поза розгортанням у літературі першої половини ХІХ століття історичного та суспільно-політичного дискурсу можна виявити постійну наявність у суспільному обігу різноманітних уявлень про власний етнос та інші етнічні групи, що зазвичай можна пов'язати із пошуками критеріїв власної національної ідентичності. Література як дзеркало суспільного дискурсу виразно фіксує ці уявлення, причому варто акцентувати, що етнічні характеристики, особливо в аналізованих у монографії текстах, часто стають домінантою характеристикою постатей ге-

роїв, начебто готуючи читача до відповідного сприйняття персонажа. У зв'язку з цим варто виявити особливу чутливість до етнічних аспектів, відображених у художніх текстах, адже вони віддзеркалюють стан суспільної свідомості народу на певному щаблі історичного розвитку, набуваючи особливо цікавих форм на культурних пограниччях.

Дослідниця чітко визначила предмет свого зацікавлення. Зосереджуючись на вивченні літературних процесів, покликаних суспільно-політичними подіями, побудові та естетиці творів, обставинах їх появи чи особистому досвіді автора та його ідейно-політичній позиції, вона виявила й описала способи та засоби творення й інтерпретації літературного образу, а також його відмінності від такого, який вважається історично правдивим (с. 11). Взаємне бачення польського та українського народів крізь призму етнообразів авторка подала на тлі міркувань про процеси формування почуття національної ідентичності сусідніх народів.

Концепція дослідження зумовила необхідність впровадження та вжитку не лише понять «народ», «ідентичність», «національна ідентичність», а й «національний характер», «літературний стереотип», «літературне пограниччя», «пограниччя культур». Міркування над суттю цих понять як знаряддя для інтерпретації об'єкту дослідження містяться у першому розділі. У наступних розділах авторка, зокрема, звертається до розгляду таких питань, як: вплив розуміння спільної польсько-української історії на формування національної свідомості; дискусії навколо питання про українську національну окремішність; розуміння суспільних поділів і проблем, взаємних станових претензій та їх кривавих наслідків у вигляді народних зрушень (наприклад, гучною луною у польській романтичній літературі відбилася Коліївщина) при існуванні поодиноких помежівних образів героїв — з-поміж станів і народів (як-от Сава зі «Срібного сну Соломії» Ю. Словацького, Вернигора з однойменного роману М. Чайковського, Остап Бондарчук з однойменної повісті Ю. І. Крашевського тощо). Ґрунтовним є також розділ, присвячений аналізу та інтерпретації образу козака — героя української та польської романтичної літератури. Базуючись на вже існуючих дослідженнях цієї постаті (праці С. Козака, С. Маковського, Г. Грабовича та ін.), К. Якубовська-Кравчик залучила набагато ширший літературний матеріал — польський і український, постійно зіставляючи інонаціональні способи творення цього образу, та вказала на його іманентні й набуті / надані риси; не оминула вона увагою і його атрибутивів — коня, зброї, а також такої його властивості, як свободолюбність, що стала конститутивною ознакою цього героя та власне приваблювала романтичних митців. Важливо, що у дослідженні показані обидва образи козака — аркадійський та інфернальний, що свідчить про його неоднозначність і вмотивоване захоплення ним. Не менш цікавим є розділ, що містить аналіз впливу релігії на взаємини між українським і польським народами: образ поляка-католика та православного українця збагачується в аналізованих текстах негативними відтінками — заслупленого у вірі езуїта та відданого царизму попа-маніпулятора. Шкода, що у контексті останнього образу авторка залишає поза увагою роман Теодора Томаша Єжа «Отець Никон» (аналізуючи при цьому інший твір — «Стародубівська справа»), де змальована оригінальна постать псевдосвященника — російського агента,

який своїми маніпуляціями призводить до непорозуміння між поляками й українцями, а внаслідок цього і до смерті головного героя — православного отця — від рук барських конфедератів. Важливо, що всі перераховані аспекти дослідження проілюстровані цитатами з творів польських й українських романтиків, всі вони підкріплені ґрунтовними міркуваннями авторки.

Така концепція монографії вписує її в актуальне нині русло компаративістичних досліджень, пов'язаних із літературною імагологією. Ця дисципліна, що вивчає етнообрази та національні стереотипи, образи Свого / Чужого / Іншого, прояви ідентичності та рівень автентичності, дає методологічний інструментарій для інтерпретації аналізованої художньої спадщини. Постійна наявність і акцентування етнічності літературних постатей змушує задуматися над їхньою телеологією, над імагологічними інтересами й інтенціями адресата та потенційним впливом на адресанта. Пояснюючи природу імагологічного образу, Д. Наливайко слушно стверджував, що він є комплексом наших уявлень про «іншого», про чужий світ і культуру, виростає з авторської суб'єктивності, ментальності, культури, розташовуючись на перетині ідеологічних, суспільних, політичних проблем [2, с. 17]. Саме такі аспекти етнообразу вивчає К. Якубовська-Кравчик на прикладі творчості польських й українських авторів, слушно залучаючи до вивчення складні випадки творчості митців з гібридним почуттям національної / етнічної належності, які вільно послуговувалися надбаннями обох культур.

Звичайно, як будь-яка монографія, праця К. Якубовської-Кравчик містить дискусійні міркування. Не зовсім прозорі критерії відбору літературного матеріалу, який становить об'єкт дослідження. З одного боку, він дуже великий за обсягом, бо це творчість польських митців — Ю. Б. Залеського, С. Ёщинського, Т. Падури, М. Чайковського, М. Грабовського, Ю. І. Крашевського, Т. Т. Єжа, Т. Олізаровського, З. Фіша, угруповання «Зевонія» та ін., а також українських — Т. Шевченка, П. Куліша, М. Костомарова, А. Метлинського, М. Максимовича, «Руської трійці». З другого боку, дослідниця з усього масиву вибирає ті фрагменти, які виразно ілюструють поставлені нею тези, що певною мірою дає їй змогу панувати над матеріалом. Проте не завжди, про що виразно свідчить наведений вище приклад із романом Т. Т. Єжа. Крім того, чи не надто велика диспропорція між польським і українським матеріалом? До надбань якої культури треба зберегти письменство Іполита Терлецького? А чи справді М. Чайковський визнавав етнічну окремішність українців, як пише авторка (с. 12)? Загалом після прочитання монографії постає дуже багато питань (це також один із критеріїв визначення її вартості!), більше того, майже всі вони залишаються відкритими, бо стосуються неоднозначних постатей з пограниччя культур і епох.

Список використаних джерел у рецензованій монографії хотілося б ще доповнити кількома позиціями, виразно пов'язаними із темою дослідження. Не віриться, що авторка не знає «Słownik literatury polskiej XIX wieku», де надзвичайно важливими є гасла «Україна» (авторства Г. Грабовича), «Українська література» (М. Якубця), «Козак. Гайдамаччина» (М. Квапішевського), «Кінь», «Степ» (обидва — Л. Гінко) тощо [5]. Чомусь авторка не згадала останній найкращий збірник, присвячений «українській школі» у польському романтизмі, що вийшов за редак-

цією С. Маковського, У. Маковської та М. Нестерук, де є її стаття [6]. Не хочеться вірити, що дослідниця не знає «Київські полоністичні студії», 30 томів яких вийшли за редакцією Р. Радишевського та які містять багато цікавих розвідок різних авторів, присвячених творчості польських і українських романтиків. Тобто у бібліографії з'являється назва одного з томів зі згаданої серії — збірника праць «Українська школа в літературі та культурі українсько-польського пограниччя», помилково записаного як монографія Р. Радишевського. Серед праць останнього про «українську школу» не згадане, на нашу думку, найґрунтовніше дослідження [4]. Шкода, що у списку використаних джерел немає як праць Д. Наливайка із суголосними авторці дослідження поглядами [3], так і вельми цікавого збірника «Імагологічний аспект сучасної компаративістики: стратегії та парадигми», виданого Інститутом літератури НАН України [1]. Звісно, що всі згадані (і деякі не згадані) праці рецензентові хотілося б бачити в основі дослідження, проте це аж ніяк не принижує його вартості.

Тож монографія К. Якубовської-Кравчик торкається нетривкого, часом ілюзорного, дискусійного поля «поміж» народами, культурами, епохами. Ця помежівність додає труднощів, адже, щоб її описати, треба добре проникнутися історією, культурними надбаннями щонайменше двох народів з обох меж, проте водночас захоплює і захочує до подолання дослідницької суб'єктивності, вивчення переконань і уявлень обох сторін. Рецензована робота свідчить про необхідність перемагати панівні стереотипи, відкрито говорити про дражливі історичні питання, гоїти старі рани, гуртуватися навколо спільних християнських цінностей та будувати нові взаємини, в яких не буде недомовленостей та які змінять взаємне сприйняття двох народів.

Марія Брацка

ЛІТЕРАТУРА:

1. Літературна компаративістика. — Вип. IV. Імагологічний аспект сучасної компаративістики: стратегії та парадигми. — Ч. I. — Київ: Вид. дім «Стилос», 2011. — 296 с. — Ч. II. — Київ: Вид. дім «Стилос», 2011. — 448 с.
2. Наливайко Д. Актуальні проблеми структури й стратегії літературної імагології / Дмитро Наливайко // Літературна компаративістика. — Вип. IV. Імагологічний аспект сучасної компаративістики: стратегії та парадигми. — Ч. I. — Київ: Вид. дім «Стилос», 2011. — С. 4–60.
3. Наливайко Д. Теорія літератури і компаративістика / Дмитро Наливайко. — Київ: Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2006. — 347 с.
4. Радишевський Р. «Українська школа» в польському романтизмі як міжнаціональна літературна формація / Ростислав Радишевський // Слов'янські обрії. — Вип. 2. XIV Міжнародний з'їзд славистів (10.09–16.09.2008, Охрид). Доповіді / НАН України. Укр. комітет славистів. — Київ, 2008. — С. 572–596.
5. Słownik literatury polskiej XIX wieku / Pod red. J. Bachórza i A. Kowalczykowej. — Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2009. — 1112 с.
6. Szkoła ukraińska w romantyzmie polskim. Szkice polsko-ukraińskie / Pod red. S. Makowskiego oraz U. Makowskiej i M. Nesteruk. — Warszawa: Wydział Polonistyki UW, 2012. — 652 s.